

รูปแบบการจัดการสาธารณูปการสมัยใหม่ THE MODEL DEVELOPMENT TOWORD MONASTERY CONSTRUCTION IN MODERN

พระครูวิสุทธิศีลาภิวัฒน์*

บทคัดย่อ

การสาธารณูปการจะเน้นในส่วนบำรุงรักษาวัดและศาสนสมบัติของวัดให้เป็นไปด้วยดี เป็นหน้าที่ของผู้บริหารวัดและคณะสงฆ์โดยตรง ในส่วนของรัฐและพุทธบริษัท จะต้องอุปถัมภ์ด้วย ไม่ว่าจะเป็นการก่อสร้างหรือบูรณะรักษาเสนาสนะของพระสงฆ์ พระสังฆาธิการทุกระดับต้องมองเห็น ความสำคัญของการจัดทำแผนแม่บทการก่อสร้าง และรู้จักวิธีการบริหารงานสาธารณูปการเป็น อย่างดี มีเทคนิคและวิธีการขอคำปรึกษากับหน่วยงานราชการที่รับผิดชอบ การบริหารจัดการงาน สาธารณูปการที่ดี จะต้องรู้จักวิธีบูรณปฏิสังขรณ์ โดยยึดหลักการบริหารบูรณปฏิสังขรณ์ การรักษา ดูแล ทำนุบำรุง ศาสนวัตถุและศาสนสถานและการจัดทำวัดให้เป็นวัดพัฒนาตัวอย่าง งานสาธารณูปการเป็นงานสำคัญ และเป็นงานละเอียดอ่อน เป็นงานที่เจ้าอาวาสต้องให้ความสำคัญ

คำสำคัญ: รูปแบบการจัดการ, สาธารณูปการ

ABSTRACT

The focus will be on maintenance, the treasure of the temple to go well. It is the duty of the temple administrators and monks. On the part of state and Buddhist assembly. Will be patronizing whether it is the construction or restoration of the monk's sanctuary. All the monks must see the importance of the construction master plan. And know how to manage the facilities as well. There are techniques and methods of consulting with responsible government agencies. Good infrastructure management Must know how to restoration. The principles of management, restoration, maintenance, care and maintenance of artifacts and religious places, and the preparation of measurements to measure development. The job is important. Especially as an ornamental abbot. And a delicate job. It is a local and religious ceremony. It is important to work with the pastor and see the work of the pastor faster than other tasks. The control of the promotion of the facilities is therefore an important function of the princes at all levels.

Keywords: Model Development, Toword Monastery Construction

*ครูพระสอนศีลธรรมในโรงเรียนเส้าไห้วมลิวทยานุกูล ต.เส้าไห้ อ.เส้าไห้ จ.สระบุรี

1. บทนำ

วัด หมายถึง สถานที่ทางพระพุทธศาสนา ซึ่งปกติมีพระอุโบสถ พระวิหาร พระเจดีย์ รวมทั้งมีพระภิกษุสงฆ์อาศัยอยู่ คำว่า (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546:747) "วัด" เป็นคำเรียกชื่อศาสนสถานแบบคำไทยโดยที่มาจากคำว่า "วัด" นี้ ยังไม่มีข้อยุติ ด้วยบางคนอธิบายว่า มาจากคำว่า "วตวา" ในภาษาบาลี แปลว่า เป็นสนทนารธรรม บ้างก็มาจาก "วัตร" อันหมายถึงกิจปฏิบัติหรือหน้าที่ของพระภิกษุที่พึงกระทำ หรือแปลอีกอย่างว่าการจำศีลภาวนา หรือ สถานที่ที่พระภิกษุสงฆ์ใช้ปฏิบัติภารกิจที่พึงกระทำนี้เอง แต่ก็มีบางคนสันนิษฐานว่ามาจากคำว่า "วัดวา" อันหมายถึงการกำหนดขอบเขตของดินแดนที่สร้างเป็น ศาสนสถาน(สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และและสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2541:73) เพราะวัดกับความมีความหมายอย่างเดียวกัน คือการขอบเขต หรือปริมาณของสิ่งต่างๆ เช่น ความยาว ความกว้าง เป็นต้น วัดในนัยยะอย่างหลังนี้จึงหมายถึงพื้นที่แต่เดิมในสมัยครั้งพุทธกาลนั้นยังไม่มีการสร้างอาคารสถานที่ให้เป็นที่อยู่อาศัยเป็นหลักเป็นแหล่งถาวรด้วยจะทำให้เกิดการยึดติดทรัพย์ทางโลกจึงทรงกำหนดสถานที่สำหรับใช้เป็นที่อาศัยพื้นฐานสุด คือ "รุกขมูลเสนาสนะ" อันหมายถึงการอยู่รอบโคนต้นไม้ (พระธรรมปิฎก ป.อ.ปยุตโต, 2549 :321) แล้วให้จาริกไปเรื่อยๆ ทั้งนี้เพื่อมิให้จิตมีสิ่งผูกพัน

เมื่อพระพุทธเจ้าพร้อมเหล่าสาวกออกเผยแผ่พระศาสนา ปรากฏว่ามีผู้เลื่อมใสศรัทธาพากันบวชเป็นพระภิกษุจำนวนมากมาย ที่ไม่ได้บวชต่างก็ให้ความอุปถัมภ์เกื้อกูลเป็นอย่างดีโดยเฉพาะพระเจ้าพิมพิสารกษัตริย์แห่งนครราชคฤห์ ทรงประกาศตนเป็นองค์ศาสนูปถัมภกต่อพระพุทธศาสนา ทั้งทรงถวาย "เวฬุวัน" ให้เป็นที่ประทับของพระพุทธองค์ได้ทรงรับไว้ ด้วยเพราะวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์มิใช่มุ่งเน้นให้บำเพ็ญวิปัสสนาญาณเท่านั้น หน้าที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือการจาริกออกไป ณ ที่ต่างๆ เพื่อเผยแผ่พระธรรมคำสอนอีกด้วย และเป็นมูลเหตุให้ทรงมีพระพุทธานุญาตให้พระภิกษุสามารถรับอารามที่เหล่าทายกถวายได้ อาทิ เขตวนาราม ที่มหาเศรษฐีอนาถบิณฑิกะแห่งกรุงสาวัตถี สร้างถวาย หรือ ปุพพารามวิหาร ที่นางวิสาขาสร้างถวาย นิโครธาราม ที่ฝ่ายพระญาติได้ถวาย แต่ถือได้ว่าเวฬุวนารามเป็นวัดแห่งแรกของพระพุทธศาสนา

ครั้งพุทธกาลนั้นยังไม่ได้เรียกสถานที่ๆ รับไว้ว่าวัด แต่มีการใช้คำว่า "อาราม"เป็นคำเรียกชื่อศาสนสถานในทางพุทธศาสนาที่ใช้เรียกเสนาสนะที่มีผู้ศรัทธาถวายพระพุทธองค์ในระยะแรกๆ เช่น "เขตวนาราม" หรือชื่อเต็มว่า "เขตวนอนาถบิณฑิกสถอาราม" ซึ่งมีความหมายว่า "สวนของอนาถบิณฑิกะที่ป่าเขต" หรือ "เวฬุวนาราม" หรือ "บุพผาราม" เป็นต้นไป โดย "อาราม" หรือ "อาราม" ในคำอ่านของไทยแปลว่า "สวน" นอกจากนี้ในเวลาต่อมายังมีคำที่ใช้เรียกอีกอย่างว่า "วิหาระ" หรือ วิหาร อย่างไรก็ตามก็ยังมีความหมายว่าวัดอยู่อีกชื่อหนึ่งคือ"อาวาส" ดังชื่อเรียกสมการผู้ครองวัดว่า เจ้าอาวาส ซึ่งแปลว่า ผู้เป็นใหญ่ในวัด หรือชื่อเรียกวัด เช่น เทพศิรินทรอาวาส (เทพ+ศิรินทรา+อาวาส) โดยปกติคำว่าอาวาสไม่เป็นที่นิยมใช้กันในความหมายว่าวัด ทั้งนี้เพราะนิยมไปใช้กับความหมายที่แคบกว่าคำว่าอาราม โดยมักให้ความหมายในเชิงที่เป็นตัวเรือนที่อยู่อาศัยมากกว่า อาวาสจึงเสมือนเป็นที่อยู่ส่วนย่อยภายในอารามที่หมายถึง

พื้นที่เป็นศาสนสถานทั้งเขต (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2546:109,131)

หลังพระพุทธกาลเมื่อมีการสร้างพระสถูปเจดีย์ขึ้น ทำให้บริเวณเหล่านี้เกิดเป็นที่ชุมนุมของเหล่าพระภิกษุสงฆ์และคฤหัสถ์ที่เดินทางมาถึง ที่สุดแล้วก็เกิดพระภิกษุบางรูปสมใจที่จะอยู่พำนักเพื่อบำรุงรักษาศาสนสถานเหล่านั้น (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2541:23-24) อีกทั้งมีผู้ศรัทธาสรรสร้างที่พักกุฏิสงฆ์ และสถานที่ประกอบพิธีกรรมต่างๆ ทางพระพุทธศาสนา เช่น อุโบสถ ศาลา ฯลฯ ถวายแด่พระภิกษุผู้อยู่จำพรรษดังกล่าว สถานที่นั้นในที่สุด ได้กลายสภาพเป็น วัด ที่สมบูรณ์แบบสืบทอดกันมาจนเกิดเป็นแบบอย่างชัดเจนดังปัจจุบัน ด้วยเหตุที่การสร้างวัดกลายเป็นประเพณีที่นิยมกันในที่ต่างๆ วัดจึงปรากฏอย่างแพร่หลายทั้งในเมืองใหญ่และชนบทสืบทอดมาจนถึงทุกวันนี้ โดยแต่ละวัดนั้นจะมีผู้ที่คอยดูแลบริหารจัดการที่มีอำนาจชี้ขาดได้นั้นก็คือ เจ้าอาวาส ซึ่งเป็นพระสังฆาธิการ ผู้มีหน้าที่บริหารและปกครองวัดตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 แก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 ได้บัญญัติหน้าที่ของเจ้าอาวาสในมาตรา 37 (1) เจ้าอาวาสมีหน้าที่บำรุงรักษาวัด จัดกิจกรรมและศาสนสมบัติของวัดให้เป็นไปด้วยดี จะเห็นได้ว่าโดยหน้าที่ๆ ได้รับมอบหมายตามหน้าที่ โดย พ.ร.บ.คณะสงฆ์นั้นก็ชัดเจนอยู่แล้วถึงหน้าที่ของเจ้าอาวาสในเรื่องการดูแลจัดการภายในวัดให้เรียบร้อย หากมองตาม พ.ร.บ.แล้วเราหมายเอางานทั้ง 6 ด้าน คือ ด้านการปกครอง ด้านการศึกษา ด้านการเผยแผ่ ด้านการสาธารณูปการ ด้านการศึกษาสงเคราะห์ และด้านการสาธารณสงเคราะห์ แต่หากมองรูปลักษณะภายนอกของวัดสิ่งที่มองเห็นและสามารถบอกได้ถึงความเป็นวัดนั้นก็คือศาสนสถานหรือจะเรียกว่างานสาธารณูปการนั่นเอง วัดไหนหากมีสิ่งก่อสร้างที่ไม่งดงามหรือผู้พำนักชำรุด ก็จะทำให้เป็นที่ติเตียนของพุทธศาสนิกชนได้ ดังนั้นกระทรวงศึกษาธิการจึงมีนโยบายให้ฟื้นฟูวัดให้เป็นศูนย์กลางชุมชนเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจและนำไปปฏิบัติในวิถีชีวิตของไทย โดยมอบหมายให้กรมการศาสนาเป็นผู้รับผิดชอบดำเนินการปรับปรุงวัด ให้เป็นศูนย์กลางการเผยแผ่พุทธธรรมจิตยธรรมตลอดจนคุณธรรม ให้วัดต่างๆ ดูแลบริเวณวัด อาคารเสนาสนะให้อยู่ในสภาพเรียบร้อย สวยงามมีบรรยากาศร่มรื่น กรมการศาสนาจึงได้เริ่มโครงการพัฒนาวัดตัวอย่างตั้งแต่ปี พ.ศ. 2507 (สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, 2545 : 5) เพื่อพิจารณาคัดเลือก วัดที่เจ้าอาวาสมีความวิริยะอุตสาหะ ในการจัดกิจกรรมที่เป็นประโยชน์รวมไปถึงการพัฒนาปรับปรุงเสนาสนะถาวรวัตถุของวัดให้มีความมั่นคง สะอาดร่มรื่นเพื่อเป็นการพัฒนาตัวอย่าง และเพื่อเป็นแบบอย่างของวัดที่ดีในฐานะที่ประเทศไทยเป็นเมืองพุทธ

อาคารทางศาสนา ได้รับการยกเว้นผ่อนผันการควบคุมทางกฎหมายไม่ต้องมีการขออนุญาตก่อสร้าง โดยเนื้อหากฎหมายตามกระทรวงฉบับที่ 9 ข้อ 1(4) ออกความตามพระราชบัญญัติควบคุมอาคาร พ.ศ.2522 ซึ่งให้อำนาจรัฐมนตรีมีอำนาจออกกฎกระทรวง แต่ในปัจจุบันยังไม่มีกรออกกฎหมายมาใช้ควบคุมอาคารทางศาสนาขั้นตอนการะบวนการในปัจจุบันจึงเป็นเพียงการส่งแบบเพื่อแจ้งให้ทราบเท่านั้น จึงทำให้เกิดช่องว่างและเกิดปัญหาขึ้นในกระบวนการออกแบบและก่อสร้างวัดเริ่มตั้งแต่การขออนุญาตก่อสร้าง ช่วงการออกแบบ ช่วงระหว่างการก่อสร้าง ช่วงหลัง

ก่อสร้าง (อรุณ สิริจานุสรณ์, 2555:32-44) จึงทำให้ต้องมีการจัดการระเบียบของสาธารณูปการ ที่ถือว่าเป็นภารกิจพื้นฐานที่วัดหรือภิกษุจะต้องดำเนินการเกี่ยวกับการพัฒนาวัดตัวอย่างในเขต พุทธาวาส และเขตสังฆาวาส อันหมายถึง ภารกิจที่ต้องการลงมือปฏิบัติด้านนวัตรกรรมหรือการ ก่อสร้าง การซ่อมแซม การจัดให้มีการบำรุงดูแลรักษาถาวรวัตถุหรือสาธารณสมบัติของวัด เช่น การ สร้างอุโบสถ วิหาร อาคารเรียน ศาลาการเปรียญ หอธรรม กุฏิ เมารุ การจัดการศาสนสมบัติให้ เป็นไปด้วยดี การจัดทำบัญชีเสนาสนะและศาสนสมบัติของวัดเป็นต้น ซึ่งมีวิธีปฏิบัติแตกต่างกันตาม ลักษณะงาน การควบคุมและส่งเสริมการสาธารณูปการเป็นหน้าที่ของเจ้าอาวาสโดยตรง โดยมีเจ้า คณะทุกส่วนทุกชั้นต้องมีความสัมพันธ์กัน 2 ประการคือ 1. ควบคุมสาธารณูปการ 2. ส่งเสริม สาธารณูปการ โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. การควบคุมให้มีการทำแผนผังวัดให้สอดคล้องกับยุคพัฒนา
2. การควบคุมแบบแปลนเสนาสนะแต่ละวัดให้อยู่ในหลักประหยัดและพอเหมาะ พอสมควรแก่สภาพท้องถิ่นและก่อสร้างตามแบบแปลน
3. การควบคุมให้แต่ละวัด ที่สร้างถาวรวัตถุให้เป็นทรงไทย หรือให้รักษา ศิลปะวัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นสำคัญ
4. การควบคุมการเงินและบัญชีรายรับและรายจ่ายของแต่ละวัดให้เป็นไปตามหลักบัญชี
5. การควบคุมดูแลเอกสารต่างๆ ของเจ้าอาวาสเช่นรายงานขอรับพระราชทาน วิสุงคามสีมาให้เป็นไปโดยถูกต้อง
6. การควบคุมการจัดการศาสนสมบัติของวัดให้เป็นไปตามกฎกระทรวงการส่งเสริม กิจการของวัดเจ้าคณะทุกชั้นควรส่งเสริมเจ้าอาวาสในการสาธารณูปการ

ดังนั้น งานนวัตรกรรม หรือการก่อสร้างปฏิสังขรณ์ นับเป็นหน้าที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งของ พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา เพราะเป็นการช่วยบำรุงรักษาพุทธสถานและเสนาสนะสงฆ์ (คือการทำ อยู่อาศัยของพระสงฆ์) ให้คงดีอยู่ตลอดไป รวมทั้งเป็นโอกาสให้มีการสร้างสรรค์ศิลปกรรม ที่งดงาม ตามคตินิยมของไทย ผากไว้ในแผ่นดินให้เป็นสมบัติของชาติต่อไปดังที่เห็นได้ว่า ศิลปกรรมของชาติ หลายลักษณะถูกสร้างสรรค์ไว้ในวัด เช่น โบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญ สถูปเจดีย์ ตลอดไปถึง จิตรกรรม และลายวิจิตรต่างๆงานด้านก่อสร้างปฏิสังขรณ์ ที่แต่ละวัดได้อำนวยให้การสร้างขึ้นที่ สำคัญๆ นั้น สามารถแบ่งจำแนกได้เป็น 4 ประเภทคือ

- (1) สิ่งก่อสร้างที่สร้างขึ้นเพื่อแสดงความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ เช่น มณฑป
- (2) สิ่งก่อสร้างที่สร้างขึ้นตามความรับผิดชอบในหน้าที่ เช่น ถาวรวัตถุทั้งหลาย มี โบสถ์ กุฏิ ศาลาการเปรียญ ฯลฯ
- (3) สิ่งก่อสร้างที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์แก่ผู้มีพระคุณต่อชาติบ้านเมือง เช่น อนุสรณ์ สถานพิพิธภัณฑสถานต่างๆ
- (4) สิ่งก่อสร้างที่สร้างขึ้นเพื่อประโยชน์แก่สาธารณชนทั่วไป เช่น ศาลาพัก โรงพยาบาล โรงเรียน ฯลฯ

งานนworกรรม หรืองานสาธารณูปการในยุคสมัยปัจจุบัน ซึ่งเป็นที่รู้จักกันว่าเป็นยุคโลกาภิวัตน์หรือยุคที่โลกมีความเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วมาก ทำให้ศิลปกรรมวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมาในหลายๆ ท้องถิ่นเริ่มกลายเป็นแบบผสมผสานในทุกๆ ด้าน รวมไปถึงงานด้านสถาปัตยกรรมที่แต่ละวัดพยายามแข่งขันกันที่จะสร้างถาวรวัตถุโดยตอบสนองความต้องการของตนเอง หรือบางครั้งก็พยายามสร้างเพื่อดึงดูดให้พุทธศาสนิกชนได้มีโอกาสเข้ามาทำบุญที่วัดให้มากๆ โดยการสร้างถาวรวัตถุเป็นตัวกระตุ้นในการทำบุญ แนวความคิดแบบนี้ไม่ได้ส่งผลแต่ในด้านบวกเพียงอย่างเดียว

จากปัญหาและความสำคัญของวัดที่จะต้องมีการพัฒนารูปแบบเดิมที่สำนักพระพุทธศาสนาแห่งชาติได้เสนอไว้ให้พัฒนารูปแบบสาธารณูปการของวัดให้ดียิ่งขึ้น และให้มีข้อบังคับใช้ ให้ทุกวัดต้องปฏิบัติตาม เพื่อให้เป็นไปในแนวทางเดียวกัน ด้วยเหตุนี้ผู้เขียนมีความสนใจที่จะนำเสนอรูปแบบการจัดการสาธารณูปการ เพื่อให้ทราบถึงการพัฒนารูปแบบการสาธารณูปการ เพื่อให้วัดและพุทธศาสนาดำรงอยู่คู่สังคมไทยสืบไป

การจัดการสาธารณูปการ คืออะไร

ผู้เขียนได้วิเคราะห์แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการสาธารณูปการ โดยมีนักวิชาการได้ให้ความหมายของการจัดการสาธารณูปการ ไว้ดังนี้ สาธารณูปการ หมายถึง การดำเนินการเกี่ยวกับการพัฒนาวัดด้านอาคารสถานที่และสิ่งแวดล้อม เพื่อให้วัดเอื้อประโยชน์ตามภารกิจของเจ้าอาวาสด้านอื่นๆ การพัฒนาเหล่านี้ได้แก่ การดูแล การทำนุบำรุงรักษาสาธารณสมบัติของวัด การดูแลและรักษาสสิ่งก่อสร้างอาคารสถานที่ เช่น พระอุโบสถ เมรุ อาคารเรียน หอธรรม ศาลาการเปรียญ เป็นต้น งานสาธารณูปการแต่ละวัดจะไม่เท่าเทียมกัน มากหรือน้อยขึ้นอยู่กับขนาดของเศรษฐกิจ ความต้องการของชุมชนและบารมีของเจ้าอาวาสหรือพระสงฆ์ในวัดเป็นสำคัญ การสาธารณูปการ หมายถึง การก่อสร้างและการบูรณปฏิสังขรณ์ สำหรับ สาธารณูปการ ที่จัดเป็นระเบียบบริหารการคณะสงฆ์ส่วนกลางและระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ส่วนกลางเรียกว่า “การสาธารณูปการ” นั้น หมายถึง

1. การก่อสร้างและการบูรณปฏิสังขรณ์ ศาสนวัตถุและศาสนสถาน
2. กิจการอันเกี่ยวกับวัด คือ การสร้าง การตั้ง การรวม การย้าย การยุบเลิก การขอรับพระราชทานวิสุงคามสีมา การยกวัดร้างเป็นวัดที่มีพระภิกษุอยู่จำพรรษา และการยกวัดราษฎร์ขึ้นเป็นพระอารามหลวง

3. กิจการของวัดอื่นๆ เช่นการจัดงานวัด การรับบริจาค
4. การศาสนสมบัติของวัด

ตามความหมายที่กล่าวมานี้ผู้วิจัยได้สรุปว่ามีลักษณะของการกระทำการสาธารณูปการใน 3 ประการ คือ

1. การกระทำ ด้วยแรงความคิด แรงงานและทุนทรัพย์รวมถึงการควบคุม
2. การกระทำ ด้วยเอกสารรายงาน

3. การทำ โดยการจัดประโยชน์

การควบคุมและส่งเสริม การสาธารณูปการ เป็นงานที่ละเอียดอ่อนเป็นตัวหลักของการคณะสงฆ์ แต่ผู้ปฏิบัติโดยตรงคือ เจ้าอาวาส ซึ่งเป็นพระสังฆาธิการระดับวัด เจ้าคณะทุกส่วน ทุกชั้น ต้องมีความสัมพันธ์กัน 2 ประการ คือ ควบคุมการสาธารณูปการและส่งเสริมการสาธารณูปการ

การควบคุมดูแลวัดนั้น เจ้าคณะจะเพิกเฉยมิได้ ถ้าเพิกเฉยจะเป็นการละเว้นการปฏิบัติ ต้องสอดส่อง ดูแล ชี้แจง แนะนำ ในการสาธารณูปการของเจ้าอาวาส ดังต่อไปนี้

1. ควบคุมการทำแผนผังวัดให้สอดคล้องกับยุคพัฒนา
2. ควบคุมแบบแปลนเสนาสนะแต่ละวัดให้อยู่ในหลักประหยัดและพอเหมาะพอควรแก่สภาพท้องถิ่นและก่อสร้างตามแบบแปลน
3. ควบคุมให้แต่ละวัดสร้างถาวรวัตถุให้เป็นทรงไทย หรือให้รักษาศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นสำคัญ
4. ควบคุมการเงินและบัญชี รับ – จ่าย ของแต่ละวัดให้เป็นไปตามหลักบัญชี
5. ควบคุมดูแลการเอกสารต่างๆ ของเจ้าอาวาส เช่น รายงานขอรับพระราชทานวิสุงคามสีมาให้เป็นไปโดยถูกต้อง
6. ควบคุมการจัดการศาสนสมบัติของวัดให้เป็นไปตามกฎกระทรวง

จะเห็นได้ว่า งานสาธารณูปการเป็นงานสำคัญ โดยเฉพาะเป็นงานละเอียดอ่อนเป็นงานระดับท้องถิ่นและการพระศาสนา เป็นงานที่ให้ความสำคัญแก่พระสังฆาธิการและเห็นผลงานของพระสังฆาธิการได้เร็วกว่างานอื่น แต่ก็มักเป็นเหตุก่อปัญหา เช่น บางแห่งเกิดความขัดแย้งระหว่างวัดกับชาวบ้านจนถึงลูกหลานใหญ่โต ก็เพราะการสาธารณูปการเป็นเหตุหากเจ้าคณะได้เห็นความสำคัญเร่งรัดตรวจตราชี้แจงแนะนำ การปฏิบัติหน้าที่ของพระสังฆาธิการได้ดีแล้ว การขัดแย้งระหว่างวัดกับบ้านจะลดน้อยลงตามลำดับ และความสมัคปรองดองสามัคคีระหว่างบ้านกับวัดจะมีมากขึ้นเป็นเหตุให้การคณะสงฆ์และการพระศาสนาดำเนินไปด้วยความเรียบร้อยดีงาม การควบคุมส่งเสริมการสาธารณูปการ จึงถือเป็นหน้าที่อันสำคัญของพระสังฆาธิการทุกระดับชั้น (พระเทพปริยัติสุธี, 2540 :41) การพัฒนาสาธารณูปการแบ่งออกเป็น 3 ระดับ คือ 1) พัฒนาวัด 2) พัฒนาคนในวัด 3) พัฒนาชุมชน และเมื่อกล่าวโดยสรุปความมุ่งหมายของสาธารณูปการก็เพื่อบำรุงรักษาและส่งเสริมวัดให้เป็นที่ยอมรับประโยชน์แก่ประชาชนหรือแก่สังคมผู้เป็นเจ้าของวัดให้วัฒนาถาวรสืบไป

กล่าวโดยสรุปได้ว่า การสาธารณูปการจะเน้นในส่วนบำรุงรักษาวัดและ ศาสนสมบัติของวัดให้เป็นไปด้วยดี เป็นหน้าที่ของผู้บริหารวัดและคณะสงฆ์โดยตรง ในส่วนของรัฐและพุทธบริษัทจะต้องอุปถัมภ์ด้วยไม่ว่าจะเป็นการก่อสร้างหรือบูรณะรักษาเสนาสนะของพระสงฆ์ พระสังฆาธิการทุกรูปต้องมองเห็นความสำคัญของการจัดทำแผนแม่บทการก่อสร้าง และรู้จักวิธีการบริหารงานสาธารณูปการเป็นอย่างดี มีเทคนิคและวิธีการขอคำปรึกษากับหน่วยงานราชการที่รับผิดชอบการบริหารจัดการงานสาธารณูปการที่ดี จะต้องรู้จักวิธีบูรณปฏิสังขรณ์ โดยยึดหลักการบริหารบูรณปฏิสังขรณ์ การรักษาดูแล ทำนุบำรุง ศาสนวัตถุและศาสนสถานและการจัดทำวัดให้เป็นวัด

พัฒนาตัวอย่าง งานสาธารณูปการเป็นงานสำคัญ และเป็นงานละเอียดอ่อน เป็นงานระดับท้องถิ่น และการพระศาสนา เป็นงานที่ให้ความสำคัญแก่เจ้าอาวาสและเห็นผลงานของเจ้าอาวาสได้เร็วกว่างานด้านอื่นๆ การควบคุมส่งเสริมการสาธารณูปการจึงถือเป็นหน้าที่อันสำคัญของเจ้าคณะทุกระดับชั้น

แนวทางการพัฒนาการจัดการสาธารณูปการของวัด

การบริหารบุคลากร

การกระทำให้สิ่งเหล่านั้นให้ดีขึ้นหรือให้สำเร็จประโยชน์ด้านการบริหารบุคลากร มีการตั้งคณะกรรมการหลายท่านต้องฟังเหตุผลของคนส่วนใหญ่ช่วยฟื้นฟูบูรณปฏิสังขรณ์โบราณสถานให้กลับมาเกือบเหมือนเดิม สถานภาพความเป็นพระในปัจจุบันต้องเป็นผู้มีหัวใจทางด้านการพัฒนาบุคคล ทั้งด้านวัตถุและพัฒนาทางด้านจิตใจ เรื่องที่สำคัญที่สุดเราจะพัฒนาพระกับชาวบ้านให้เข้ามามีส่วนร่วมกันทางพระพุทธศาสนาจะได้แข็งแรง พุทธศาสนาได้มีอายุยืนยาว ในปัจจุบันคนหลงทางด้านวัตถุมากกว่าทางด้านจิตใจ ต้องให้มีธรรม ต้องมีความรู้ความเข้าใจ รูปแบบเป็นสิ่งสำคัญ คนมีความรู้ต้องคู่กับคุณธรรม ถ้าขาดคุณธรรมกับศรัทธาญาติโยมเข้าถึงธรรมมีข้อคิด เชื่อว่าถ้าทำได้อย่างนี้ พระพุทธศาสนาจะเจริญรุ่งเรืองเป็นแน่ ถ้าหากยังไม่ถึงธรรมทั้งพระกับฆราวาสก็ขาดความเจริญรุ่งเรือง คือวัดกับบ้านต้องมีการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน คือ พระให้อาหารใจ ชาวบ้านให้อาหารทางกาย ก็มีที่พึ่งทางพระ พระก็มีที่พึ่งทางบ้าน มีธรรมเป็นยาขนานหนึ่งได้เข้าถึงจิตใจ ศรัทธาประชาชน เป็นผู้ประสานวัดกับบ้านได้เป็นอย่างดี การบริหารงานบุคคลในส่วนนี้จะต้องไปสัมพันธ์กับการสาธารณูปการ ก็คือจะต้องมีความรู้ความเข้าใจแล้วก็มีวิสัยทัศน์ต่อการสร้างและก็มีองค์ความรู้ในการที่จะสร้างอย่างที่เราเห็นเป็นรูปธรรมคือ การสร้างวัด ซึ่งบทบาทในการสร้างเสนาสนะหรือหะนุปรุงวัด โบราณสถาน สิ่งเหล่านี้บ่งบอกถึงการอนุรักษ์หรือการสืบทอดพระพุทธศาสนาในด้านศาสนวัตถุอันเป็นการกล่อมเกล้าจิตใจของชาวพุทธ เป็นสิ่งที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจสู่การประพฤติปฏิบัติ ซึ่งในภาวะปัจจุบันพระต้องเป็นผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบประกอบพร้อมกับการพัฒนาสังคมที่ดีคือพระสงฆ์เป็นผู้นำเพราะว่าโดยส่วนใหญ่แล้วนั้น ถ้าว่าผู้นำเป็นผู้มีหลักศีลธรรมแล้วสุปฏิปันโนปฏิบัติดีแล้ว อุสุปฏิปันโน ปฏิบัติตรงแล้ว ญาญปฏิปันโน ปฏิบัติเพื่อรู้ธรรมเป็นเครื่องออกจากทุกข์แล้ว สามิจิปฏิปันโน ปฏิบัติสมควรแล้ว อาหุเนยโย ควรแก่การนำมาบูชา ปาหุเนยโย ควรแก่การสักการะ จะเห็นความเมตตาจิตต่อสังคมทุกชนชั้นได้เป็นอย่างดี ไม่ว่าจะจำพรรษาอยู่ที่ใดก็จะเป็นผู้บุกเบิกพัฒนา นำความเจริญทั้งทางด้านจิตใจและวัตถุ สำหรับการสร้างอุโบสถนั้น ไม่ใช่เรื่องทำได้ง่ายๆ ถือว่าเป็นศาสนสถานที่สำคัญที่สุดอีกอย่างหนึ่งในวัด การก่อสร้างจะต้องใช้กำลังทรัพย์ กำลังคน กำลังศรัทธาและอื่นๆ ผู้ที่จะสร้างจะต้องมีบารมีหลายด้าน ต้องติดต่อประสานงานกับหลายฝ่าย เช่น พระสงฆ์ในวัดต้องเอาใจใส่ชวนชวนประสานงาน ชาวบ้านก็ต้องสนับสนุนช่วยเหลือตามกำลัง หากมีข้อขัดแย้งหรือขัดข้องก็จะเป็นอุโบสถที่ไม่บริสุทธิ์หรือมีตำหนิ เจ้าภาพเจ้าศรัทธาก็ต้องลงทุนทรัพย์เอาใจใส่ดูแลให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ หลักของการก่อสร้างและจัดทำ ช่างที่ทำการต้องมีฝีมือเป็นที่ยอมรับเพราะการก่อสร้างมีทั้งศาสตร์ ศิลป์ วัฒนธรรม ประเพณี เป็นต้น

สรุปได้ว่า การก่อสร้างจะต้องใช้กำลังทรัพย์ กำลังคน กำลังศรัทธาและอื่นๆ ผู้ที่จะสร้างจะต้องมีบารมีหลายด้าน ต้องติดต่อประสานงานกับหลายฝ่าย เช่น พระสงฆ์ในวัดต้องเอาใจใส่ ขวนขวายประสานงาน ชาวบ้านก็ต้องสนับสนุนช่วยเหลือตามกำลังผู้ที่สร้างจะต้องมีบารมีหลายด้าน ต้องติดต่อประสานงานกับหลายฝ่าย เช่น พระสงฆ์ในวัดต้องเอาใจใส่ ขวนขวายประสานงาน ชาวบ้านก็ต้องสนับสนุนช่วยเหลือตามกำลัง หากมีข้อขัดแย้งหรือขัดข้องก็จะเป็นอุปสรรคที่ไม่บริสุทธิ์หรือมีตำหนิ เจ้าภาพเจ้าศรัทธาก็ต้องลงทุนทรัพย์เอาใจใส่ดูแลให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์หลักของการก่อสร้างและจัดทำ ช่างที่ทำงานก็ต้องมีฝีมือเป็นที่ยอมรับเพราะการก่อสร้างมีทั้งศาสตร์ ศิลป์ วัฒนธรรม ประเพณี เป็นต้น

การบริหารงบประมาณ

การก่อสร้างเสนาสนะ เช่น กุฏิ ศาลาการเปรียญ อุโบสถ วิหาร ศาลาบำเพ็ญกุศล และโรงเรียนพระปริยัติธรรม เป็นต้น เจ้าอาวาสแต่ละวัดก็ได้ดำเนินการก่อสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์เสนาสนะมีความเป็นระเบียบเรียบร้อยมั่นคงแข็งแรงเพียงพอต่อการใช้ประโยชน์ของพระภิกษุสามเณรและประชาชนที่อยู่ในเขตใกล้เคียงกับวัดนั้นๆ เหมาะสมกับสภาพของแต่ละวัด มีวัดบางวัดที่ยังมีการก่อสร้างไม่เรียบร้อยและไม่เหมาะสมต่อการใช้ประกอบศาสนกิจ วัดในจังหวัดทุกวัดก็ได้มีพัฒนาปรับปรุงอาคารเสนาสนะบริเวณวัดอยู่ตลอดเวลา เช่น บูรณะซ่อมแซมอาคารที่ชำรุดทรุดโทรมให้อยู่ในสภาพที่มั่นคงใช้ประโยชน์ได้และสวยงามขึ้น วัดนั้นมีการจัดหาทุนตามความเหมาะสมของสภาพวัดที่เป็นไปตามกฎ ระเบียบของมหาเถรสมาคม ส่วนใหญ่แล้วกล่าวถึงเรื่องงบประมาณที่ขาดการสนับสนุนจากหน่วยงานของรัฐ บางวัดขาดปัจจัยที่จะนำมาซ่อมแซมเสนาสนะต่างๆ เป็นภาระที่เจ้าอาวาสต้องขวนขวายพยายามหางบประมาณจากญาติโยมมาบูรณซ่อมแซมเสนาสนะให้มีความมั่นคงถาวรต่อไปได้ วัดควรที่จะดำเนินการก่อสร้างตามกำลังความสามารถไม่ก่อหนี้สินโดยยึดหลักของความพอเพียง ตามความสามารถของพระสังฆาธิการระดับวัดในการที่จะหาทุนทรัพย์มาดำเนินการ เพราะทางภาครัฐไม่ได้ให้การสนับสนุนงบประมาณในด้านการก่อสร้าง วัดที่มีความพร้อมด้านงบประมาณ คือ เจ้าอาวาสเป็นผู้มีบารมีสามารถที่จะชักชวนประชาชนให้มีส่วนร่วมในการก่อสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์ และมีบุคลากรที่ช่วยวางแผนผังในการดำเนินการก่อสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์เสนาสนะของวัดให้มีความเหมาะสมและเพียงพอต่อการประกอบศาสนกิจได้มาก การซ่อมแซมปรับปรุงศาสนวัตถุและศาสนสถานที่มีอยู่เดิมให้มั่นคงถาวรและก่อสร้างเพิ่มเติมให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม ซึ่งมีความจำเป็นต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่จะรักษาพระพุทธศาสนาให้มีความมั่นคงต่อไปได้ บางวัดมีคณะกรรมการวัดจำนวนมากจึงช่วยหางบประมาณให้เพียงพอต่อการก่อสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์ แต่ต้องมีคณะกรรมการเงินในการดูแลรักษา ทำบัญชีรายรับ-รายจ่ายตามความเป็นจริง เจ้าอาวาสต้องมีความยุติธรรมเพื่อสร้างศรัทธาประชาชนทั่วไปช่วยเหลือในการก่อสร้างต่างๆ ภายในวัดให้เจริญรุ่งเรืองสืบต่อไป การพัฒนาเสนาสนะภายในวัดมีความเป็นระเบียบเรียบร้อยเพียงพอต่อการใช้สอยในกิจการของคณะสงฆ์ตามความรู้ความสามารถของเจ้าอาวาสนั้นๆ มีวางแผนในการใช้ที่ดินอันเป็นที่ตั้งวัดในการก่อสร้างอาคารเสนาสนะให้เป็นประโยชน์สูงสุด ตามนโยบายของคณะสงฆ์ มีบางวัดที่ไม่ได้วางแผนในการใช้

ที่ดินของวัดให้เป็นประโยชน์ต่อกิจการพระศาสนาไม่มีทิศทางในการพัฒนาวัด หรือบางวัดต้องดำเนินการพัฒนาตามความเห็นของบุคคลที่เป็นกำลังศรัทธาของวัดนั้นๆ ซึ่งอาจจะไม่เป็นระเบียบเรียบร้อย และเป็นภาระของผู้ที่จะมาบริหารในภายหลัง คณะสงฆ์ควรมีการวางแผนผังในการพัฒนาวัดและพัฒนาความรู้ความสามารถให้พระสงฆ์การระดับวัดในการนำไปดูงานวัดตัวอย่างที่มีแบบแผนในการพัฒนาที่ชัดเจน และคณะสงฆ์ควรมีคณะกรรมการระดับผู้ปกครองช่วยให้ความรู้ ความเข้าใจในการทำแผนผังการพัฒนาวัด และตรวจสอบการดำเนินการเป็นขั้นตอนตามแบบแผนควรจัดทำงบประมาณจากแหล่งต่างๆ เช่น จากประชาชนในเขตวัด พื้นที่ใกล้เคียงและหน่วยงานราชการ เทศบาลตำบล ซึ่งเป็นเขตรับผิดชอบโดยตรง มาสนับสนุน และทางวัดควรรายงานแจ้งความก้าวหน้าทางงานด้านสาธารณูปการที่วัดได้ดำเนินการสร้างเป็นระยะ เพื่อความถูกต้องในด้านข้อมูลให้ประชาชนได้ทราบควรจัดคน พระสงฆ์ ไปประชาสัมพันธ์ เช่น การจัดรถประชาสัมพันธ์ และบอกข่าวสารทางด้านสื่อวิทยุ ใบปลิว ป้ายโฆษณา และเสียง ตามสายบอกข่าวงานด้านสาธารณูปการของวัด ให้ประชาชนได้รับรู้อย่างทั่วถึง เพื่อให้ประชาชนได้มาร่วมกันสร้างสาธารณูปการวัด ด้านงบประมาณมาสร้างให้เร็วยิ่งขึ้น

สรุปได้ว่า วัดมีคณะกรรมการวัดจำนวนมากจึงช่วยหางบประมาณให้เพียงพอต่อการก่อสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์ แต่ต้องมีคณะกรรมการเงินในการดูแลรักษา ทำบัญชีรายรับ-รายจ่ายตามความเป็นจริง เจ้าอาวาสต้องมีความยุติธรรมเพื่อสร้างศรัทธาประชาชนทั่วไปช่วยเหลือในการก่อสร้างต่างๆ ภายในวัดให้เจริญรุ่งเรืองสืบต่อไป การพัฒนาเสนาสนะภายในวัดมีความเป็นระเบียบเรียบร้อยเพียงพอต่อการใช้สอยในกิจการของคณะสงฆ์ตามความรู้ความสามารถของเจ้าอาวาสนั้นๆ มีวางแผนในการใช้ที่ดินอันเป็นที่ตั้งวัดในการก่อสร้างอาคารเสนาสนะให้เป็นประโยชน์สูงสุดตามนโยบายของคณะสงฆ์ มีบางวัดที่ไม่ได้วางแผนในการใช้ที่ดินของวัดให้เป็นประโยชน์ต่อกิจการพระศาสนาไม่มีทิศทางในการพัฒนาวัด

การบริหารวัสดุอุปกรณ์

ประติมากรรมพื้นบ้าน ประติมากรรม คือ การปั้น แกะสลัก หล่อ รวมทั้งการเคาะบุตี เชื่อม เพื่อให้ได้มาซึ่งรูปลักษณะที่ต้องการ โดยอาจเป็นการจำลอง หรือทำให้เหมือนจริง เช่น อนุสาวรีย์ รูปปั้น และพญานาคในวัด ถ้วยชาม เป็นต้น โดยทั่วไปงานประติมากรรมจะมีรูปทรงแยกเป็น 3 ลักษณะใหญ่ๆ คือ 1. รูปทรงลอยตัว เป็นประติมากรรมที่มีฐานรองรับอยู่ตอนล่าง โดยการเฉลิมนำหนักลงสู่ฐานสามารถมองดูได้โดยรอบ เช่น พระพุทธรูปที่ประดิษฐานในโบสถ์ วิหาร เป็นต้น 2. รูปทรงนูน เป็นประติมากรรมที่มีลักษณะนูนขึ้นมาจากพื้น เพื่อเสนอรูปทรงเฉพาะด้านใดด้านหนึ่งให้ปรากฏ เช่น ลวดลายแกะสลักไม้บนหน้าบัน โบสถ์ วิหาร ลวดลายรูปปั้นตกแต่งฐานสถูปเจดีย์ ลวดลายที่ดูนูนขึ้นจากแผ่นหนังสือแผ่นโลหะ เป็นต้น 3. รูปทรงจมอยู่ในพื้น เป็นประติมากรรมที่มีลักษณะรูปทรงที่เกิดขึ้นด้วยเส้นที่ขีดให้ลึกลงไปในพื้นที่หรือฉลุส่วนที่เป็นพื้นออกให้คงไว้แต่ส่วนที่เป็นรูป เช่น ภาพหนังใหญ่วัดขนอน จังหวัดราชบุรี ลวดลายแทงหยวกประดับเมรุเผาศพของชาวบ้านในเขตมินบุรี สุพรรณบุรี เพชรบุรี เป็นต้น

วัสดุที่ชาวบ้านนิยมนำมาใช้ในการสร้างงานประติมากรรมจะสะท้อนให้เห็นถึงสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของท้องถิ่นนั้น วัสดุที่ช่วงพื้นบ้านนำมาใช้ในการสร้างงานในแต่ละท้องถิ่น มีอยู่หลายชนิดได้แก่

1. ดิน เป็นวัสดุที่หาได้ง่ายในทุกท้องถิ่น โดยเฉพาะในท้องถิ่นภาคกลางที่มีดินซึ่งมีคุณภาพพิเศษ เช่น ดินเป็นวัสดุพื้นฐานสำหรับงานปั้น ประติมากรรมพื้นบ้านที่ทำด้วยดิน มีทั้งประเภทฝังให้แห้ง และเผาให้สุก ในบางครั้งก็ใช้ปั้น เพื่อเป็นแม่แบบในการทำพิมพ์หล่อปูนหรือโลหะ ประติมากรรมที่ปั้นด้วยดินชาวบ้านนิยมทำกัน ได้แก่ พระพิมพ์ ตุ๊กตารูปปั้นสัตว์ ลวดลายประดับสิ่งก่อสร้าง เป็นต้น

2. หิน เป็นวัสดุที่ใช้สำหรับทำงานแกะสลัก ท้องถิ่นภาคกลางนิยมใช้หินทรายแกะสลักรูปเคารพและลวดลายต่างๆ อันเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่ตกทอดมาแต่โบราณ ประติมากรรมสลักหินที่ทำกัน เช่น ลูกนิมิต พระพุทธรูป สาก ครก เป็นต้น

3. ปูน เป็นวัสดุที่ใช้ปั้นและหล่อ ถ้าต้องการปั้นจะต้องนำปูนมาเผาให้สุกแล้วปั้นให้เป็นผงผสมด้วยน้ำยาโซลจนเหนียวนุ่ม และจึงนำมาปั้นเป็นลวดลาย หรือรูปต่างๆ เป็นที่นิยมทำกันมาตั้งแต่โบราณเมื่อแห้งแล้วมีความคงทนไม่แพ้ดิน และยังสามารถใช้กับงานที่มีความละเอียดได้อีกด้วย ประติมากรรมปูนปั้นมีทั้งที่ปั้นโดดๆ เป็นรูปทรงลอยตัว และปั้นเป็นรูปทรงนูนประดับตกแต่งอาคารสิ่งก่อสร้าง เช่น หน้าบันบัวปลายเสา ชุ่มประตู่ ชุ่มหน้าต่าง รูปภาพทวารบาน ลวดลายประดับฐาน สถูปเจดีย์ ปราสาท เป็นต้น

4. ไม้ เป็นวัสดุที่มีอยู่ทั่วไปในทุกท้องถิ่น เช่น ไม้สัก ไม้โพธิ์ ไม้ปลวก ไม้โมก ไม้ละมุด ไม้ขนุน เป็นต้น ส่วนมากเป็นไม้เนื้อละเอียดเหมาะสำหรับนำมาแกะสลักเป็นรูปทรงลอยตัวหรือลวดลาย และสิ่งประดับตกแต่งอาคารสถานที่ ยานพาหนะที่สร้างด้วยไม้ ประติมากรรมพื้นบ้านสลักไม้พบได้ทั่วไป ดังจะเห็นได้จากลวดลายหน้าบันโบสถ์ วิหาร คันทวย หอรับ หน้าต่าง รูปภาพและลวดลายประดับเครื่องดนตรีไทย เช่น ซออู้ ซอด้วง ระนาด หรือพระพุทธรูป เป็นต้น

5. หอยกกล้วย เป็นวัสดุที่ได้มาจากกาบของต้นกล้วย โดยลอกจากลาดต้นกล้วยเป็นกาบยาว ชาวบ้านนำมาแหง หรือฉลุเป็นลวดลาย แล้วนำมาประกอบกันขึ้น เพื่อประดับและตกแต่ง “เบญจา” สำหรับรตนน้ำในการมงคลต่างๆ เช่น ตัดจุก หรือประดับธรรมาสน์สำหรับพระเทศน์ หรือประดับเมรุ หรือเชิงตะกอนเพื่อตั้งเผาศพการแหงหรือสลักหอยกนี้ บางทีเรียกว่า ทำเครื่องสด

6. โลหะ เป็นวัสดุที่ชาวบ้านใช้หล่อรูปต่างๆ เช่น พระพุทธรูป กระดิ่ง ระฆัง เป็นต้น บางครั้งก็ตีแผ่เป็นแผ่น แล้วนำไปประดับตกแต่งบุห่มวัตถุต่างๆ โดยดุนเป็นลวดลายสวยงามหรือนำมาทำเป็นเครื่องประดับต่างๆ โลหะที่นิยมใช้กัน ได้แก่ ทองแดง ทองสัมฤทธิ์ ชิน เงิน นาก ทองคำ ดีบุก เป็นต้น

แนวทางการก่อสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์ต้องคำนึงถึงประโยชน์ในด้านวิชาการ โบราณสถานให้ประโยชน์ในด้านวิชาการมากมายไม่ว่าจะเป็นโบราณคดี ประวัติศาสตร์ ศิลปกรรม สถาปัตยกรรม ประวัติศาสตร์ศิลป์ ประโยชน์ในการศึกษาและพัฒนาเทคโนโลยีในการก่อสร้าง การเลือกใช้วัสดุในการก่อสร้างเทคนิคต่าง ๆ การเลือกทำเลที่ตั้ง การทำรากฐานก่อนการก่อสร้าง

เป็นต้น ได้ประโยชน์ในทางเศรษฐกิจการท่องเที่ยวโบราณสถานต่างๆ ส่วนมากจะเป็นจุดสนใจของนักท่องเที่ยว เป็นแหล่งพักผ่อนหย่อนใจ ทำให้ประชาชนในท้องถิ่นเกิดความภาคภูมิใจ เกิด ห่วงแหนในการที่จะช่วยบำรุงรักษา ดำรงไว้ซึ่งเอกลักษณ์ของคนในชาติ การแสดงความเคารพเคารวะอ่อนน้อมถ่อมตนต่อโบราณสถานเหล่านั้น การใช้ประโยชน์โบราณสถานต้องคำนึงถึงผลกระทบที่จะมีต่อโบราณสถาน มีการกำหนดพื้นที่ใช้ประโยชน์ให้ชัดเจน และไม่เปลี่ยนแปลงรูปแบบของโบราณสถาน การใช้สอยพื้นที่ภายในโบราณสถาน การใช้สอยพื้นที่ภายนอกโบราณสถาน เปิดโอกาสให้พุทธศาสนิกชนโดยทั่วไปสามารถเข้ามาใช้พื้นที่เขตโบราณสถาน ดังนั้นพระสงฆ์ต้องดูแลรักษาโบราณสถานให้อยู่ในสภาพดีไม่ทรุดโทรม ท่านเปิดเป็นสถานที่เพื่อบริการค้นคว้าวิจัยวัดที่มีโบราณสถาน วัดมีหน้าที่ส่งเสริมสนับสนุนในเชิงวิชาการทางด้านประวัติศาสตร์โบราณคดีและการอนุรักษ์เบื้องต้นของโบราณสถานนั้น ท่านมีการจัดการเผยแพร่เอกสารประชาสัมพันธ์การส่งเสริมการอนุรักษ์โบราณสถานแก่พระสงฆ์และพุทธศาสนิกชน ท่านจัดหาผู้มีความรู้ให้เป็นผู้นำในการชมและศึกษาค้นคว้าวิจัยโบราณสถานทางประวัติศาสตร์ ท่านอำนวยความสะดวกในด้านต่างๆ ของผู้ที่มาค้นคว้าวิจัยและศึกษาในพื้นที่โบราณสถาน เช่น มีห้องน้ำ ถังขยะ ให้เพียงพอต่อการใช้สอย และจัดวางให้เป็นระเบียบไม่บดบังสิ่งที่เป็นโบราณสถานอย่างเหมาะสม เขตส่งเสริมให้เป็นเขตเศรษฐกิจที่เจริญมั่งคั่ง โบราณสถานที่ยกขึ้นเพื่อเป็นประโยชน์ใช้สอยในชีวิตประจำวัน เช่น คูเมือง สระน้ำ อ่างเก็บน้ำ สระพัง หรือบ่อบาดาลในมัยสุโขทัย เป็นต้น โบราณสถานที่เป็นที่อยู่อาศัย ได้แก่ โบราณสถานที่มีมนุษย์สร้างขึ้นเพื่อเป็นที่อยู่ เช่น บ้านเรือน วัง เป็นต้น หรืออาจดัดแปลงโดยอาศัยธรรมชาติ เช่น ถ้าที่มีมนุษย์เข้าไปอาศัยและทิ้งร่องรอยไว้ โบราณสถานที่ไม่ได้ใช้ประโยชน์ตามวัตถุประสงค์ของการก่อสร้าง และไม่มีคนอยู่อาศัยและใช้ประโยชน์แล้ว โบราณสถานที่ยังใช้ประโยชน์ตามวัตถุประสงค์ของการก่อสร้าง และยังมีคนอยู่อาศัย หรือเข้าไปใช้ประโยชน์อยู่ ร่วมคิดค้นและสร้างรูปแบบ วิธีการพัฒนาเพื่อแก้ไขปัญหาและลดปัญหาที่เกิด หรือเพื่อสร้างสรรค์สิ่งใหม่ที่เป็นประโยชน์ หรือเพื่อสนองความต้องการ ร่วมวางนโยบาย แผนงาน โครงการ หรือกิจกรรมเพื่อขจัดและแก้ไขปัญหาและเพื่อสนองความต้องการ ร่วมตัดสินใจในการใช้ทรัพยากรที่มีจำกัดให้เกิดประโยชน์มากที่สุด ร่วมควบคุม ติดตาม ประเมินผล และร่วมบำรุงรักษาโครงการกิจกรรมที่ได้ทำไว้เพื่อใช้ประโยชน์ต่อไป กำหนดขอบเขตพื้นที่ทางประวัติศาสตร์ ต้องให้เกิดความแน่ชัดเพื่อประโยชน์ในการบริหารพื้นที่ในการควบคุม การอนุรักษ์ การนำกลับมาใช้ประโยชน์ และการบำรุงรักษาที่ตั้งของพื้นที่ทางประวัติศาสตร์หรือองค์ประกอบของพื้นที่ที่ปรากฏให้เห็นเด่นชัด จัดประโยชน์ในสถานที่ท่องเที่ยวโบราณสถานเกี่ยวกับการป้องกันศัตรู ได้แก่ โบราณสถานที่ยกขึ้นเพื่อป้องกันเมืองจากศัตรู เช่น ประตุมือง ป้อมประตูเมือง หรือกำแพงเมือง เป็นต้น

สรุปได้ว่า วัสดุอุปกรณ์ เช่น ดิน หิน ปูน โลหะ เป็นต้น มีการแบ่งตามวิธีการและกระบวนการสร้างสรรค์ วิธีการและกระบวนการสร้างสรรค์ในงานศิลปหัตถกรรมและเครื่องใช้พื้นบ้านแต่ละอย่างมีขั้นตอนวิธีการที่ไม่เหมือนกันขึ้นอยู่กับวัสดุที่นำมาใช้ด้วย เช่น วิธีการจักสาน การแกะสลักไม้ การปั้นด้วยดิน หรือการทอ ซึ่งนอกจากมีขั้นตอนและวิธีการที่แตกต่างแล้ว

วัตถุฝีมือเครื่องมือสำหรับใช้ในงานแต่ละประเภทยังมีลักษณะเฉพาะและวิธีการใช้ที่แตกต่างกันออกไปอีกด้วย อาจกล่าวได้ว่ามีความแตกต่างกัน โดยตั้งแต่เริ่มขั้นตอนแรกจนถึงเสร็จสิ้นสมบูรณ์

การบริหารจัดการ

การบูรณะและพัฒนาวัดวัดวาอารามเมื่อสร้างขึ้นแล้วจำเป็นต้องดูแลรักษาอยู่เสมอ เสนาสนะศาสนวัตถุใดที่ชำรุดทรุดโทรมก็บูรณซ่อมแซมให้คือคงสภาพเดิมสมควรรื้อปลูกสร้างใหม่ก็ต้องรื้อ เป็นหน้าที่ของเจ้าอาวาสที่จะต้องยึดหลักอุปฐานสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความหมั่น อารักขา สัมปทา ถึงพร้อมด้วยการรักษา การดูแลรักษาและจัดการเกี่ยวกับที่ตั้งบริเวณวัด ที่ควรดำเนินการเป็นประจำดังนี้

1. ที่ดินที่ตั้งวัด ควรจัดให้มีหนังสือสำคัญ สำหรับที่ดินไว้เป็นหลักฐานลงทะเบียนไว้
 2. ป้ายชื่อวัด ก่อนที่จะเข้าไปในวัดไหน มักจะมองหาป้ายชื่อวัดก่อน แต่บางวัดก็ไม่เขียนชื่อป้ายวัดไว้ จึงควรทำเสียทุกๆ วัด ป้ายชื่อวัด ควรทำด้วยไม้กระดานหรือคอนกรีต ถ้าทำเสา คอนกรีตด้วยก็จะแข็งแรงทนทานดี ควรติดป้ายไว้ที่ศาลาหน้าวัด หากเป็นวัดที่อยู่ไกลจากถนนหลวง หรือห่างจากคลองใหญ่ ควรติดป้ายชื่อวัดไว้ที่ปากทางเข้าอีกป้ายหนึ่ง ควรระบุดาบล อำเภอบ จังหวัด ของวัดไว้ที่ป้ายวัดด้วย อนึ่งชื่อวัดนั้นทางวัดจะเปลี่ยนเอาเองตามความพอใจของเจ้าอาวาสหรือผู้ บูรณปฏิสังขรณ์ไม่ได้ต้องเสนอขอเปลี่ยนผ่านเจ้าคณะตามลำดับจนถึงกรมการศาสนา ดำเนินการต่อไป
 3. เขตวัด อาณาเขตของวัดควรมีกำแพงหรือวัดถู่ขึ้นบอกสัญลักษณ์ว่า เป็นเขตแดนของ วัดวัดใดไม่มีกำลังทุนทรัพย์เพียงพอ ที่จะก่อกำแพงหรือทำรั้วถาวร จะปลูกไม้ยืนต้นหรือไม้ผล เช่น มะพร้าว เป็นต้นเป็นแนวเขตก็ได้
 4. แผนผังวัด วัดที่สร้างขึ้นใหม่ตามกฎหมายกระทรวงย่อมมีปัญหาน้อยเพราะก่อนจะขออนุญาตสร้างวัด กฎกระทรวงกำหนดให้เสนอแผนที่แสดงเขตที่ตั้งวัด แผนผัง สิ่งก่อสร้างของวัด
- ส่วนที่สร้างมาก่อน ควรทำแผนผังวัดไว้เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยป้องกันการโต้แย้งที่จะเกิดขึ้นว่า อะไรควรปลูกสร้างใหม่จะสร้างที่ตรงไหน แผนผังวัด ควรกำหนดการปลูกสร้างภายในวัดเป็น 4 เขต คือ 1) เขตพุทธาวาส เป็นที่ตั้งอุโบสถ เจดีย์ วิหาร ศาลาการเปรียญและสถานประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เป็นแดนที่สงบเรียบร้อย 2) เขตสังฆาวาส เป็นที่ตั้งกุฏิ โรงครัว หอฉัน โรงเก็บพัสดุ ศาลารับแขก 3) เขตสาธารณสงเคราะห์ เป็นบริเวณที่กันเขตไว้เพื่อสงเคราะห์ประชาชนเป็นที่ตั้งโรงเรียน ภาษาไทย สุขศาลา สถานพยาบาล สมาคมทางศาสนา ห้องพัสดุ พิพิธภัณฑสถานประชาชน สุสาน ฌาปนสถาน ศาลาบำเพ็ญบุญกุศล เป็นต้น 4) เขตจัดประโยชน์ วัดที่มีที่ดินเหลือ ควรจะจัดประโยชน์ หารายได้บำรุงวัดก็ควรแบ่งเขตไว้ต่างหากจากเขตอื่นๆ ให้เป็นสัดส่วน 5) บริเวณวัด ควรปลูกต้นไม้ผล ไม้ดอก ไม้ใบ ที่เกี่ยวกับการเรียนพุทธประวัติหรือ ต้นไม้เป็นสัญลักษณ์ของชื่อวัดชื่อหมู่บ้านและควรมีป้ายบอกชื่อต้นไม้ที่ควรศึกษาด้วย เรื่อง นี้มี คำสั่ง มหาเถรสมาคมว่าด้วยการปลูกต้นไม้ในวัดหรือที่ธรณีสงฆ์ พ.ศ. 2520 ที่ต้องปฏิบัติ 6) ลานวัด ควรปิดกวาดให้สะอาดหรือทำเป็นสนามหญ้า ลาดปูน กำจัดขยะมูลฝอยหรือสิ่งปฏิกูลมิถึงรับรองเผาขยะตั้งไว้เป็นระยะ

วัดนั้นจึงมีหน้าที่ช่วยกันอุปถัมภ์บำรุงบูรณปฏิสังขรณ์เสนาสนะต่างๆ ในวัดนั้นเพื่อสร้างสรรค์วัดของตนหรือถิ่นให้มั่นคงเจริญรุ่งเรือง หมู่บ้านตำบลใดมีวัดประจำหมู่บ้าน ตำบลนั้นสะอาดสะอาดอันเสนาสนะนั้นคงแข็งแรงสวยงามเหมาะสมจะเป็นเครื่องแสดงถึงฐานะทางเศรษฐกิจและความร่วมมือร่วมใจของประชาชนเป็นความดีความภาคภูมิใจของประชาชนแห่งหมู่บ้านตำบลนั้น พระภิกษุสามเณรในวัดมีหน้าที่ ดูแลรักษาวัดให้สะอาดเรียบร้อย น่ายุณยานาศัยชวนให้ชาวบ้านมาทำบุญมาหาความสุขความสงบในวัด วัดใดได้รับความอุปถัมภ์ บำรุงจากชาวบ้านเป็นอย่างดี สม่่าเสมอ พระภิกษุสามเณรในวัดช่วยกันดูแลรักษาเป็นอย่างดีอยู่เป็นประจำแล้วความจำเป็นในการบูรณปฏิสังขรณ์ก็มีน้อย เพราะวัดจะเจริญขึ้นไปตามลำดับ ไม่มีส่วนปรักหักพังให้บูรณะความจำเป็นในการที่จะต้องมีการบูรณะวัดและเสนาสนะในวัดเกิดจากเหตุ 3 ประการคือ 1) ถูกภัยธรรมชาติหรือมีผู้จงใจทำลาย 2) ชาวบ้านและพระภิกษุสามเณรในวัดปล่อยปะละเลย ไม่เอาใจใส่ดูแลรักษา 3) ชาวบ้านประสบความขาดแคลนจนไม่มีกำลังที่จะซ่อมแซมบูรณปฏิสังขรณ์เสนาสนะต่างๆ ในวัดของตนได้

เสนาสนะที่จำเป็นต้องสร้างและบำรุงรักษาตลอดจนบูรณปฏิสังขรณ์ให้แข็งแรงปลอดภัยใช้การได้ดีอยู่ทุกโอกาสเพื่อให้วัดเป็นวัดที่สมบูรณ์ คือกุฏิสงฆ์ ศาลาการเปรียญหรือวิหาร และพระอุโบสถหรือที่เรียกกันทั่วไปว่าโบสถ์ กุฏิเป็นที่พำนักอาศัยของพระภิกษุสามเณรมีวัดต้องมีพระภิกษุสามเณรๆ ต้องมีกุฏิ ศาลาการเปรียญหรือวิหารสำหรับเป็นที่คฤหัสถ์มาทำบุญบำเพ็ญกุศลร่วมกันเป็นที่พระได้สอนธรรมแก่ประชาชนจะเป็นวัดที่ใดก็ตามต้องมีเสนาสนะ 2 อย่างนี้ก่อนจึงจะเป็นวัดได้ และเพื่อให้วัดเป็นวัดโดยสมบูรณ์มีที่สำหรับพระสงฆ์ทำสังฆกรรมตามพระพุทธานุญาตจึงต้องมีโบสถ์หรืออุโบสถด้วย ปัจจุบันมีวัดที่สร้างและตั้งขึ้นใหม่หลายแห่ง ทำกุฏิคือที่พำนักอาศัยของพระภิกษุสามเณรกับศาลาการเปรียญ ที่ทำบุญฟังเทศน์ฟังธรรมของชาวบ้านอยู่ในอาคารเดียวกันซึ่งก็ไม่น่าจะขัดข้องอะไรเป็นการประหยัดเพราะค่าก่อสร้างและค่าวัสดุก่อสร้างในเวลานี้แพงมาก และก็มีวัดบางแห่งรวมเอาอุโบสถไว้ในอาคารเดียวกันกับกุฏิหรือศาลาการเปรียญด้วย ซึ่งไม่มีพระธรรมวินัยข้อใดห้ามไว้ แต่ในเวลาทำสังฆกรรมจะต้องระวังมาก ส่วนสิ่งก่อสร้างอื่นๆ อาจจะสร้างหรือมีผู้ก่อสร้างถวายด้วยศรัทธาไม่ได้ทำให้วัดสมบูรณ์หรือไม่สมบูรณ์ไปได้

การดำเนินการเกี่ยวกับการพัฒนาวัดด้านอาคารสถานที่และสิ่งแวดล้อม เพื่อให้วัดเอื้อประโยชน์ตามภารกิจของเจ้าอาวาสด้านอื่นๆ การพัฒนาเหล่านี้ได้แก่ การดูแลการทำนุบำรุงรักษาสาธารณสมบัติของวัด การดูแลรักษาและก่อสร้างอาคารสถานที่ เช่น พระอุโบสถ เมา้อาคารเรียน หอธรรมกุฏิ ศาลาการเปรียญ เป็นต้น งานสาธารณูปการแต่ละวัดจะไม่เท่าเทียมกัน มากหรือน้อยขึ้นอยู่กับขนาดของเศรษฐกิจ ความต้องการของชุมชนและบารมีของเจ้าอาวาสหรือพระสงฆ์ในวัดเป็นสำคัญที่สำคัญคืออุโบสถ

สรุปได้ว่า การดำเนินการเกี่ยวกับการพัฒนาวัดด้านอาคารสถานที่และสิ่งแวดล้อม เพื่อให้วัดเอื้อประโยชน์ตามภารกิจของเจ้าอาวาสด้านอื่นๆ การพัฒนาเหล่านี้ได้แก่ การดูแลการทำนุบำรุงรักษาสาธารณสมบัติของวัด การดูแลรักษาและก่อสร้างอาคารสถานที่ เช่น พระอุโบสถ เมา้อาคารเรียน หอธรรมกุฏิ ศาลาการเปรียญเป็นต้นงานสาธารณูปการแต่ละวัดจะไม่

เท่าเทียมเทียมกัน มากหรือน้อยขึ้นอยู่กับขนาดของเศรษฐกิจ ความต้องการของชุมชนและบารมีของเจ้าอาวาสหรือพระสงฆ์ในวัดเป็นสำคัญ ความสัมพันธ์ระหว่างวัดและชุมชน เป็นความสัมพันธ์แบบถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน ตั้งแต่อดีต จนถึงปัจจุบัน เป็นความสัมพันธ์ที่มีวัดเป็นจุดศูนย์กลางในการทำกิจกรรมต่างๆ ทั้งทางด้านการศึกษา การเรียนรู้วิถีชีวิตและและเป็นที่ยอมรับชัดเกล้าให้กับประชาชน วัดจึงเปรียบเสมือนเป็นบ้านหลังที่สองของชุมชน ในการร่วมกันทำกิจกรรมและสิ่งที่เป็นวัฒนธรรมประเพณีของชุมชนในที่นั้นๆ ประชาชนในชุมชน จึงให้ความร่วมมือในการร่วมกันสร้างเสนาสนะ ถาวรวัตถุภายในวัด ให้ดูสวยงามเป็นที่เชิดหน้าชูตา ของชุมชนที่อยู่ภายในเขตวัดอีกด้วย งานด้านสาธารณูปการวัดจะต้องมีพระสังฆาธิการเป็นผู้นำ และให้ความรู้ต่างๆ แก่พุทธศาสนิกชนในการร่วมกันสร้างงานสาธารณูปการวัดและมีพุทธศาสนิกชนเป็นกำลังช่วยในการ บริจาคทรัพย์และแรงงาน ซึ่งเป็นความสัมพันธ์แบบถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน โดยมีวัดเป็นศูนย์กลางและวัดได้พัฒนาทางด้านจิตใจ ในการอบรมขัดเกลา สร้างความสามัคคีในชุมชน และพัฒนาด้านวัตถุเพื่ออำนวยความสะดวกแก่พระสงฆ์และคฤหัสถ์ ในการใช้สอยประโยชน์ศาสนสถานต่างๆ ร่วมกันอีกด้วย ซึ่งงานด้านสาธารณูปการนี้ จะเป็นตัวบ่งชี้วัดคุณภาพในด้านการพัฒนาวัด ซึ่งตรงตามหลักการบริหารกิจการคณะสงฆ์

สรุป

การดำเนินการเกี่ยวกับการพัฒนาวัดด้านอาคารสถานที่และสิ่งแวดล้อม เพื่อให้วัดเอื้อประโยชน์ตามภารกิจของเจ้าอาวาสด้านอื่นๆ การพัฒนาเหล่านี้ได้แก่ การดูแล การทำนุบำรุงรักษา สาธารณสมบัติของวัด การดูแลรักษาและก่อสร้างอาคารสถานที่ เช่น พระอุโบสถ เมรุ อาคารเรียน หอธรรมกุฏิ ศาลาการเปรียญเป็นต้นงานสาธารณูปการแต่ละวัดจะไม่เท่าเทียมเทียมกัน มากหรือน้อยขึ้นอยู่กับขนาดของเศรษฐกิจ ความต้องการของชุมชนและบารมีของเจ้าอาวาสหรือพระสงฆ์ในวัดเป็นสำคัญ ความสัมพันธ์ระหว่างวัดและชุมชน เป็นความสัมพันธ์แบบถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน ตั้งแต่อดีต จนถึงปัจจุบัน เป็นความสัมพันธ์ที่มีวัดเป็นจุดศูนย์กลางในการทำกิจกรรมต่างๆ ทั้งทางด้านการศึกษา การเรียนรู้วิถีชีวิตและและเป็นที่ยอมรับชัดเกล้าให้กับประชาชน วัดจึงเปรียบเสมือนเป็นบ้านหลังที่สองของชุมชน ในการร่วมกันทำกิจกรรมและสิ่งที่เป็นวัฒนธรรมประเพณีของชุมชนในที่นั้นๆ ประชาชนในชุมชน จึงให้ความร่วมมือในการร่วมกันสร้างเสนาสนะ ถาวรวัตถุภายในวัด ให้ดูสวยงามเป็นที่เชิดหน้าชูตา ของชุมชนที่อยู่ภายในเขตวัดอีกด้วย งานด้านสาธารณูปการวัดจะต้องมีพระสังฆาธิการเป็นผู้นำ และให้ความรู้ต่างๆ แก่พุทธศาสนิกชนในการร่วมกันสร้างงานสาธารณูปการวัดและมีพุทธศาสนิกชนเป็นกำลังช่วยในการ บริจาคทรัพย์และแรงงาน ซึ่งเป็นความสัมพันธ์แบบถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน โดยมีวัดเป็นศูนย์กลางและวัดได้พัฒนาทางด้านจิตใจ ในการอบรมขัดเกลา สร้างความสามัคคีในชุมชน และพัฒนาด้านวัตถุเพื่ออำนวยความสะดวกแก่พระสงฆ์และคฤหัสถ์ ในการใช้สอยประโยชน์ศาสนสถานต่างๆ ร่วมกันอีกด้วย ซึ่งงานด้านสาธารณูปการนี้ จะเป็นตัวบ่งชี้วัดคุณภาพในด้านการพัฒนาวัด ซึ่งตรงตามหลักการบริหารกิจการคณะสงฆ์

บรรณานุกรม

- ราชบัณฑิตยสถาน. 2546. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542**, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์).
- สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. 2541. **บันทึกเรื่องความรู้ต่างๆ เล่ม 2**, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช.
- สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. 2541. **บันทึกเรื่องความรู้ต่างๆ เล่ม 4**, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). 2549. **จาริกบุญจาริกธรรม**, กรุงเทพมหานคร : สหธรรมมิก.
- สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. 2546. **สาส์นสมเด็จ เล่ม 14**, พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา.
- สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. 2515. **สาส์นสมเด็จ เล่ม 9**, พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา.
- สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. 2541. **ตำนานพระพุทธเจดีย์**, ธนบุรี : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา.
- สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. 2545. **วัดพัฒนา 45**, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา.
- อรุณ สิริจานุสรณ์. 2555, 32 – 44. “การบริหารจัดการออกแบบและพัฒนาการ สถาบันศาสนา”, **วารสารวิจัยคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร**, ปีที่ 3 เล่มที่ 1.
- พระเทพปริยัติสุธี (วรวิทย์ คงคปณฺโญ). 2540. **การคณะสงฆ์และการพระศาสนา**, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.